

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/115980>

Please be advised that this information was generated on 2019-10-20 and may be subject to change.

Bezitsbehoud en bezitsverlies van roerende zaken naar Nederlands en Romeins recht

Waarom artikel 3:117 lid 2 BW geschrapt dient te worden

Mr. J.E. Jansen*

1. Inleiding

Artikel 3:117 BW geeft de regels omtrent bezitsverlies (lid 1) en bezitsbehoud (lid 2) van roerende zaken.¹ Lid 1 stelt dat het bezit verloren gaat wanneer de bezitter de zaak prijsgeeft of wanneer een ander het bezit van de zaak verkrijgt. Lid twee maakt duidelijk dat het bezit dat niet langs de weg van lid 1 verloren is gegaan, behouden blijft. Het volledige artikel luidt als volgt:

‘Een bezitter van een goed verliest het bezit, wanneer hij het goed kennelijk prijsgeeft, of wanneer een ander het bezit van het goed verkrijgt. Zolang niet een der in het vorige lid genoemde gronden van bezitsverlies zich heeft voorgedaan, duurt een aangevangen bezit voort.’

In de literatuur is wel kritiek op lid 2 geuit, nu het de onjuiste suggestie wekt als zou lid 1 een limitatieve of uitputtende opsomming geven van wijzen van bezitsverlies. Dat is niet zo. Er zijn gemakkelijk gevallen te verzinnen waarin het bezit van een zaak verloren gaat buiten de twee gevallen van lid 1. Zo zal iedereen het erover eens zijn dat het bezit van een zaak verloren gaat als de zaak tenietgaat.² De wetgever is evenwel niet tot invoering van artikel 3:117 lid 2 BW overgegaan om tot uitdrukking te brengen dat bezitsverlies buiten lid 1 om onmogelijk is. Daarvoor had hij twee andere redenen. Ten eerste wilde de wetgever in artikel 3:117 lid 2 BW tot uitdrukking brengen dat voor bezitsbehoud niet vereist is dat de bezitter een aanhoudende bezitswil heeft en voortdurend bezitsdaden verricht. Ten tweede wilde Meijers bewerkstelligen dat het bezit van een verloren zaak behouden blijft, zodat de verliezer de bezitsactie van artikel 3:125 BW tegen degene kan richten die de verloren zaak vindt en haar in bezit neemt. Voor de bezitsactie van artikel 3:125 BW is volgens Meijers vereist dat de bezitsverwerving door de gedaagde het bezitsverlies van de eiser heeft veroorzaakt. Meijers moest daarom aannemen dat het bezit niet verloren gaat bij verlies van de zaak zelf: de verliezer van de zaak zou, als dat niet zo was, de bezitsactie tegen de nieuwe bezitter missen. Hij heeft dat in de tamelijk algemene bewoordingen van artikel 3:117 lid 2 BW gedaan, die de onjuiste indruk wekken dat lid 1 van dat artikel een limitatieve opsomming is. Aan dit bezwaar

tegen artikel 3:117 lid 2 dient men echter niet te zwaar te tillen, juist omdat, zoals ik hierboven schetste, de wetgever andere doelen voor ogen stonden bij de invoering van artikel 3:117 lid 2. Men kan op zijn hoogst stellen dat de wetgevingstechniek een ongelukkige is, nu zij niet alleen die doelen verwezenlijkt, maar ook de onjuiste indruk wekt als zou lid 1 een limitatieve opsomming zijn. Een pleidooi om afschaffing van artikel 3:117 lid 2 BW om deze reden zou daarom wat al te ver gaan.

Toch bepleit ik de afschaffing van artikel 3:117 lid 2 BW. Ik doe dat omdat de twee argumenten die de wetgever ertoe brachten artikel 3:117 lid 2 BW in te voeren niet valide zijn. Het feit dat voor bezitsbehoud niet vereist is dat de bezitter voortdurend bezitsdaden verricht en een aanhoudende bezitswil heeft, vormt onvoldoende rechtvaardiging tot een afzonderlijk artikel te komen. Deze regel volgt al uit de verkeersopvattingen die bepalen of iemand bezitter (gebleven) is van een zaak. (artikel 3:108 BW). De regel geldt daarom ook zonder artikel 3:117 lid 2 BW. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een vergelijking met de Romeinse verkeersopvattingen (zie hieronder par. 3).

Ook het feit dat de wetgever wilde dat het bezit behouden bleef zodat de verliezer van de zaak de bezitsactie kan richten tegen degene die de zaak vindt en in bezit neemt, vormt onvoldoende reden om artikel 3:117 lid 2 BW te handhaven. Het is – anders dan Meijers veronderstelt – onnodig bezitsbehoud aan te nemen, zodat de bezitsactie tegen de volgende bezitter mogelijk is. Artikel 3:125 BW stelt in zijn bewoordingen niet de eis dat de bezitsverwerving door de gedaagde het bezitsverlies van de eiser betekende. In de twee aan het Romeinse recht ontleende bezitsbeschermende procedures waarop artikel 3:125 BW is gebaseerd, gold deze eis evenmin. Het is verder de vraag of de bezitsactie van artikel 3:125 BW, die nauwelijks een rol van betekenis speelt in het privaatrecht, een vergaande invloed op de regels ten aanzien van bezitsbehoud en bezitsverlies zou moeten hebben. Ik betoog van niet. De wetgever zou er daarom goed aan doen artikel 3:117 lid 2 BW te schrappen (zie hieronder par. 4). Een bijkomend voordeel van de afschaffing van artikel 3:117 lid 2 is dat zo de onjuiste indruk weggenomen wordt dat lid 1 een limitatieve opsomming is (zie hieronder par. 5).

* Mr. J.E. Jansen is universitair hoofddocent Romeins Recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

1. Het artikel is naar zijn bewoordingen op alle goederen van toepassing. In deze bijdrage komen alleen roerende zaken aan de orde.
2. Vgl. bijvoorbeeld Pitlo/Reehuis & Heisterkamp, *Goederenrecht*, Deventer 2012 (13e druk), nr. 383, p. 317 en E.B. Rank-Berenschot, *Bezit* (Monografieën Nieuw BW), Deventer: 2001, nr. 63, p. 93. Asser/Mijnssen, De Haan & Van Dam 2006 (3-1), *Algemeen Goederenrecht* 2006/14, nr. 172.

2. Bezit: feit en recht

In de rechtsgeleerde literatuur bestaat er een *communis opinio* dat bezit feit en recht is.³ H.J. Sniijders noemt bezit een hybride,⁴ Neleman vergelijkt bezit met een Eschergravure.⁵ Zoals een vis in een gravure van Escher tegelijkertijd een vogel is, is bezit feit en recht. Het gespleten karakter van bezit is een gevolg van de vele functies die bezit in het vermogensrecht vervult. Ik noem enkele van de belangrijkste.⁶ Bezit speelt vooral een rol in het goederenrecht. De belangrijkste rol is die bij de voor eigendoms-overdracht noodzakelijke levering die uit bezitsverschaffing bestaat (vgl. artikel 3:84 en 3:90 BW, leveringsfunctie). Bezit is verder een vereiste om de eigendom van een roerende zaak te verkrijgen door verjaring (vgl. artikel 3:99 en 3:105 BW, verjaringsfunctie). Verder geeft artikel 3:125 BW degene die zijn bezit verloren is een op zijn bezit gebaseerde actie ter terugvordering van zijn zaak (beschermingsfunctie of positionele functie). Ook buiten het goederenrecht is een rol voor bezit weggelegd. Zo rusten op de bezitter van verschillende roerende zaken risico-aansprakelijkheden (vgl. artikel 6:173 en 6:179 BW, aansprakelijkheidsfunctie). Bij de ene functie staat het feitelijke karakter van bezit voorop, bij de andere zijn rechtskarakter.⁷

Artikel 3:108 BW scheidt de ruimte recht te doen aan zowel het feitelijke karakter als het rechtskarakter van bezit.

‘Of iemand een goed houdt en of hij dit voor zichzelf of voor een ander doet, wordt naar verkeersopvatting beoordeeld, met inachtneming van de navolgende regels en overigens op grond van uiterlijke feiten.’

Het feitelijke karakter van bezit staat in artikel 3:108 BW voorop: de feitelijke verkeersopvattingen geven in de regel antwoord op de vraag of iemand bezitter is. De wetgever wijkt af van dit criterium in op artikel 3:108 BW volgende regels. Zo verkrijgt de erfgenaam het bezit van tot de nalatenschap behorende zaken van rechtswege (artikel 3:116

BW).⁸ De wetgever voorkomt zo dat een voor de erfflater lopende verkrijgende verjaring onderbroken wordt doordat de verjaringsbezitter overlijdt. De erfgenaam volgt op in het bezit van de erfflater alsof het een recht is.⁹ Zo stelt artikel 3:111 BW als vereiste aan bezitsverkrijging door een houder de tegenspraak van het recht van de bezitter. Daarmee voorkomt de wetgever dat de bruiklener die de door hem geleende zaak in strijd met de overeenkomst gebruikt bezitter wordt en zonder dat de bruikleengever het merkt na twintig jaar en een dag eigenaar (artikel 3:105 BW).¹⁰ De verjaringsfunctie van bezit eist aan te nemen dat de erfgenaam bezitter is en staat in de weg aan al te gemakkelijke bezitsverkrijging door een onbetrouwbare houder. Ook bij de regeling van artikel 3:117 lid 2 BW staat het rechtskarakter van bezit voorop. Meijers merkt daarover het volgende op:

‘Het tweede lid bepalende, dat zolang niet een der aangegeven gronden van bezitsverlies plaats vindt, een aangevangen bezit voortduurt, zou overbodig zijn, wanneer het bezit een door de wet toegekend recht ware. De regeling van het bezit knoopt echter nog steeds voor een belangrijk deel aan bij de feitelijke macht over een goed.’¹¹

3. Artikel 3:117 lid 2 BW en bezitsbehoud

De wetgever maakt in artikel 3:117 BW lid 2 duidelijk dat bezitsbehoud geen voortdurende bezitsdaden vergt, en evenmin een aanhoudende bezitswil:

‘Het tweede lid van het artikel doet nu uitkomen, dat voor het voortduren van het bezit geen enkele feitelijke daad nodig is; ja zelfs een enkele wil – het solo animo retinere – is niet daartoe vereist.’¹²

‘Dit lid doet uitkomen dat bezit niet voortdurende daden van bezitsuitoefening vereist.’¹³

Het is maar de vraag of zonder artikel 3:117 BW aangenomen moet worden dat bezitsbehoud een aanhoudende

3. Er zijn in het bijzonder in de 19e eeuw boekenkasten volgeschreven over de onbeantwoorbare vraag of bezit een feit of een recht is. Niemand die de vraag trachtte te beantwoorden, is erin geslaagd te bewijzen dat bezit of een feit of een recht was. Het bezit laat zich niet vangen in zo'n ondubbelzinnige definitie. Rudolf von Jhering vergeleek het bezit daarom met een paling, zie R. von Jhering, *Scherz und Ernst in der Jurisprudenz*, III, 'Im juristischen Begriffshimmel. Ein Phantasiebild', Leipzig: 1884, p. 282-284. Sinds Savigny's standaard-jeugdwerk wordt algemeen onderschreven dat bezit feit en recht is, zie F.K. von Savigny, *Das Recht des Besitzes*, Wenen: 1865 (7e druk), herdruk Aalen 1990, p. 44: 'Faktum und Recht zugleich'. Recenter bijvoorbeeld W.J. Zwalve, *Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Europese privaatrecht, I. Inleiding en zakenrecht*, Den Haag: 2006 (3e druk), p. 84: 'De vraag, ten slotte, of bezit een (zakelijk) recht, dan wel een feit is, was – en is – nog steeds omstreden. Zij is, zo gesteld, ook niet voor een eenduidig antwoord vatbaar.'

4. H.J. Sniijders & E.B. Rank-Berenschot, *Goederenrecht*, Deventer: 2012 (5e druk), nr. 144, p. 108. E.B. Rank-Berenschot, *Bezit* (Monografieën Nieuw BW), Deventer: 2001, p. IX: 'hybridisch'.

5. P. Neleman, 'Stille levering', in: *Quod Licet* (Kleijn-bundel), Deventer: 1992, p. 265-282, p. 267.

6. Voor een overzicht bijvoorbeeld A.C. van Schaick, *Rechtsgevolgen en functies van bezit* (Monografieën Nieuw BW), Deventer: 2003, deel 4, p. 51 e.v. en deel 5, p. 77 e.v. en recent Q.F. Pluymaekers, *Bezit, op het snijvlak van materieel recht en procesrecht*, Nijmegen: 2012, p. 59 e.v.

7. P. Neleman, 'Stille levering', in: *Quod Licet* (Kleijn-bundel), Deventer: 1992, p. 265-282, p. 267: 'het is tegelijk feit en recht, en welk aspect prevaleert hangt af van het geval en het rechtsgevolg dat men in beschouwing neemt.'

8. L.C.A. Verstappen spreekt in zijn proefschrift van bezitsopvolging met een fictief karakter, *Rechtsopvolging onder algemene titel*, Deventer: 1996, p. 49. Er wordt geabstraheerd van de wil van de erfgenaam en van het antwoord op de vraag of deze de feitelijke heerschappij voert.

9. E.B. Rank-Berenschot, *Bezit* (Monografieën Nieuw BW), Deventer: 2001, nr. 35.

10. Vgl. TM bij artikel 3.5.6 (artikel 3:111 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 432: 'Niemand kan zijn bezit verliezen zonder dat hij dit kan merken of zonder dat uiterlijk iets verandert.'

11. TM bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 442.

12. TM bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 442.

13. MvA II bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 443.

bezitswil en voortdurende daden van bezitsuitoefening vereist. Volgens artikel 3:108 BW dient aan de hand van de verkeersopvattingen bepaald te worden of iemand bezitter is (gebleven) van een zaak. Zou niet één van de verkeersopvattingen eruit bestaan dat voor bezitsbehoud geen aanhoudende bezitswil of uitoefening van bezitsdaden vereist zijn? De vergelijking met het Romeinse recht kan op dit punt illustratief zijn.

3.1. De Romeinse verkeersopvattingen¹⁴

Bezitter was degene die de feitelijke heerschappij voor zichzelf voerde. Het bezitsbegrip viel zo in twee delen uiteen, een lichamelijk (*corpus*) en een geestelijk (*animus*). Het bezit van een roerende zaak verkreeg men *corpore et animo*. Het bezit van een roerende zaak verloor men eveneens *corpore et animo*. Wanneer de eigenaar afstand deed van de feitelijke heerschappij (*corpus*) van zijn zaak met de wil de eigendom van de zaak kwijt te raken (*animus derelinquendi*), verloor hij bezit en eigendom.¹⁵ Men kon het bezit niet verliezen door de enkele wilwijziging. Een eenmaal verkregen bezit duurde ongeacht een wilwijziging voort. Wanneer de bezitter van een zaak gek werd en niet meer beschikte over een juridische relevante wil, behield hij het bezit.¹⁶ Bezitsbehoud vereiste anders gezegd geen aanhoudende bezitswil. Evenmin was voor bezitsbehoud vereist dat de bezitter voortdurend bezitsdaden verrichtte. Wanneer iemand naar de markt vertrok, bleef hij in het bezit van de zaken die hij thuis achterliet.¹⁷

‘Nerva jr zegt dat roerende zaken, met uitzondering van een slaaf, in bezit worden gehouden zolang als zij onder onze hoede staan, d.w.z. zolang wij desgewenst het feitelijke bezit kunnen verkrijgen. (...)’¹⁸

Voor bezitsbehoud kwam dus wel degelijk gewicht toe aan het *corpus*-vereiste. Het bezit bleef behouden, wanneer de bezitter de mogelijkheid had desgewenst de feitelijke heerschappij te voeren.¹⁹ Het bezit ging als gevolg

van deze regel verloren, wanneer de bezitter dat niet meer kon.²⁰ Zulke gevallen deden zich voor wanneer de eigenaar een zaak verloren was en haar niet meer kon opsporen door een zoekactie te houden.²¹ Evenzo kon het bezit van dieren verloren gaan. Het bezit van een wild dier ging verloren zo gauw het dier uit zijn kooi was ontsnapt.²² Het was niet langer mogelijk de heerschappij over het dier te voeren. Dit lag anders voor tamme dieren. Die zijn immers gewoon om huiswaarts te keren. Het bezit van een tam dier ging dan ook pas verloren nadat zij deze gewoonte beëindigden.²³ Het bezit van een zaak ging eveneens verloren wanneer het uitoefenen van de feitelijke heerschappij lastig was geworden doordat de zaak op een ontoegankelijke plek terecht was gekomen. Zo ging het bezit van het door de zee of een rivier ondergestroomde land verloren.²⁴ Hetzelfde gold voor stenen die naar de bodem van de Tiber waren gezonken.²⁵

Ik zou menen dat de verkeersopvattingen van artikel 3:108 BW tot dezelfde uitkomsten leiden. Het bezit gaat niet verloren door een enkele wilwijziging, en voor bezitsbehoud is niet vereist dat de bezitter voortdurend bezitsdaden verricht. Brandsma merkt in deze zin op:

‘Men hoeft niet de hele dag in de geparkeerde auto te blijven zitten om het bezit ervan te behouden. Voldoende is als men de mogelijkheid behoudt om daden van feitelijke heerschappij uit te oefenen.’²⁶

Is de regeling van artikel 3:117 lid 2 BW, of zelfs het gehele artikel daarmee overbodig? Lid 1 kan naar mijn mening niet gemist worden. Het maakt duidelijk dat bezit exclusief is: wanneer iemand het bezit van een zaak verkrijgt door diefstal, verliest daarmee de bestolene zijn bezit. Het Romeinse recht huldigde hetzelfde uitgangspunt. Een minderheidsstandpunt werd ingenomen door Gaius Trebatius Testa²⁷ die wilde onderscheiden tussen

14. Vgl. over de Romeinse bezitsleer bijvoorbeeld F.K. von Savigny, *Das Recht des Besitzes*, Wenen: 1865 (7e druk), herdruk Aalen 1990, een beknopt overzicht geeft F. Brandsma ‘Possessio in San Francisco. Over bezit en bezitsbescherming in het Romeinse recht’, in: *De Digesten en de receptie van het Romeinse recht in het Nederlandse privaatrecht*, Nijmegen: 2009, p. 69-87, p. 69; eerder verschenen in *Ars Aequi* 2006, p. 475-484.

15. D. 41,2,30,4 (prijsgave en vrijlaten slaaf).

16. D. 41,2,27. De bezitter die krankzinnig werd, behield het bezit van de bergwei die hij voornamelijk *animus* bezat.

17. D. 41,2,6,1.

18. D. 41,2,3,13. *Nerva filius res mobiles excepto homine, quatenus sub custodia nostra sint, hactenus possideri, id est quatenus, si velimus, naturalem possessionem nancisci possimus.*

19. F.K. von Savigny, *Das Recht des Besitzes*, Wenen: 1865 (7e druk), herdruk Aalen 1990, §31, p. 339.

20. Een overzicht is te vinden bij A. Haimberger, *Reines Römisches Privatrecht*, II, Wenen: 1835, p. 20-22, en F.K. von Savigny, *Das Recht des Besitzes*, Wenen: 1865 (7e druk), herdruk Aalen 1990, §31.

21. D. 41,2,3,13 en D. 41,2,2pr., zie ook D. 41,2,44 en D. 41,2,3,13.

22. D. 41,2,3,14.

23. D. 41,2,315 en 16.

24. D. 41,2,30,3 en D. 41,2,13,17.

25. D. 41,2,13pr.

26. F. Brandsma, ‘Possessio in San Francisco. Over bezit en bezitsbescherming in het Romeinse recht’, in: *De Digesten en de receptie van het Romeinse recht in het Nederlandse privaatrecht*, Nijmegen: 2009, p. 69-87, p. 69; eerder verschenen in *Ars Aequi* 2006, p. 475-484, p. 484.

27. Gaius Trebatius Testa was een vriend van Cicero en adviseur van Caesar en Augustus. Het is niet geheel zeker of Testa een koosnaam was waarmee Cicero zijn vriend aansprak (*agnomen*) of een overerfbaar *cognomen*. Testa betekent steen, tegel, pot, kruik, lamp, urn, scherf of schaal van een schaaldier. P. Sonnet, *Gaius Trebatius Testa*, Giessen: 1932, p. 26, wijst erop dat Plinius het woord gebruikt in de betekenis van ‘ziegelfarbiges Flecke im Gesicht’, Gaius Trebatius Wijnvlek? Recent, D. Liebs, *Hoffjuristen der römischen Kaiser bis Justinian*, München: 2010, p. 15, 18-19.

rechtmatig en onrechtmatig bezit. Trebatius' leerling Marcus Antistius Labeo²⁸ heeft zijn leermeester op de vingers getikt vanwege zijn onjuiste standpunt:

'(...) Trebatius stemde daarmee in; hij meende dat wel de een rechtmatig en een ander onrechtmatig kon bezitten, maar niet twee personen tegelijk onrechtmatig of twee rechtmatig. Labeo heeft hem op de vingers getikt, omdat het, waar het uitsluitend om bezit gaat, weinig uitmaakt of iemand rechtmatig of onrechtmatig bezit. Dit laatste standpunt is het meest juist. Want hetzelfde bezit kan zich net zo min bij twee personen bevinden als u geacht kunt worden te staan op de plaats waar ik sta, of te zitten op de plaats waar ik zit.'²⁹

In de Nederlandse literatuur huldigt A.C. van Schaick een vergelijkbare minderheidsopvatting. Hij verwijst naar twee uitspraken van de Rechtbank Rotterdam waaruit een dergelijk standpunt blijkt.³⁰ De verkeersopvattingen zijn (en waren) op dit punt kennelijk niet ondubbelzinnig. De onhoudbaarheid van het standpunt van Van Schaick vloeit bijvoorbeeld voort uit artikel 3:117 lid 1 BW.³¹ Artikel 3:117 lid 1 BW is daarmee nuttig omdat het duidelijk maakt dat bezitsverkrijging door de één bezitsverlies betekent voor degene die de zaak tot dan toe bezat.

Is de regeling van artikel 3:117 BW lid 2 overbodig? Als zij slechts enkele van de verkeersopvattingen expliciteert waarover geen onduidelijkheid bestaat en die krachtens artikel 3:108 BW al gelden, is artikel 3:117 BW dubbelop en dus overbodig. Artikel 3:117 BW lid 2 maakt dan slechts duidelijk dat voor bezitsbehoud niet vereist zijn een aanhoudende bezitswil en een voortdurend handelen. Dat de wetgever in artikel 3:117 BW lid 2 wel degelijk wil afwijken van de verkeersopvattingen, blijkt voor die gevallen waarin het Romeinse recht bezitsverlies aannam omdat de bezitter niet langer desgewenst bezitsdaden kon verrichten. Meijers noemt van die gevallen twee voorbeelden: het weggelopen huisdier en de verloren zaak.³² Artikel 3:117 lid 2 maakt duidelijk dat het bezit in deze gevallen in afwijking van de verkeersopvattingen behouden blijft:

'Zonder deze bepaling zou met name in gevallen dat de uiterlijke feiten op grond waarvan een bezit kon worden aangenomen, niet meer duidelijk te constateren zijn, de mening kunnen postvatten dat naar verkeersopvatting dit bezit als beëindigd moet worden beschouwd.'³³

Rank-Berenschot merkt in haar monografie over bezit het volgende op over de verhouding tussen artikel 3:117 lid 2 en 3:108 BW:

'Zonder een expliciete wetsbepaling als deze zou men in sommige gevallen op grond van de verkeersopvattingen als bedoeld in art. 3:108 wellicht geneigd zijn tot een ander oordeel te komen. Men denke aan gevallen waarin de bezitter de feitelijke macht over bepaalde zaken kwijt is, bijvoorbeeld omdat hij een voorwerp heeft verloren of omdat een huisdier is weggelopen. De onderhavige bepaling brengt echter mee dat op het stuk van bezitsverlies geen rol is voor de verkeersopvatting.'³⁴

Waarom wijkt Meijers hier af van de verkeersopvattingen die – in overeenstemming met het Romeinse recht – zouden leren dat het bezit verloren was? Hij zegt er het volgende over:

'Ook van een weggelopen huisdier blijft men het bezit behouden zolang een ander het niet in bezit neemt. Eveneens verliest men niet het bezit van een zaak, wanneer men haar verliest en men niet weet, waar zij zich bevindt. Artikel 602 sub 2 B.W. bepaalt thans anders. Het is echter ongewenst, dat hij die de zaak vindt, niet met een bezitsactie kan worden aangesproken.'³⁵

Het bezitsbehoud vindt zijn verklaring dus niet in de aansprakelijkheidsfunctie van bezit. Het bezitsbehoud van een weggelopen hond zou bijvoorbeeld aangenomen kunnen worden zodat de baas van de hond risico-aansprakelijk blijft ex artikel 6:179 BW. Dergelijke overwegingen speelden voor Meijers geen rol. Het ging hem om de bezitsactie van artikel 3:125 BW.

4. Artikel 3:117 lid 2 BW en de bezitsactie van artikel 3:125 BW

Zoals gezegd bepalen de verschillende functies van bezit of het feitelijke karakter of het rechtskarakter van bezit vooropstaat. Zo dringt de verjaringsfunctie van bezit het feitelijke karakter van bezit naar de achtergrond bij overlijden. Artikel 3:116 BW zorgt ervoor dat de erfgenaam het bezit van de erflater als een van zijn rechten verkrijgt. De beschermingsfunctie of de politionele functie van bezit staat in de weg aan een op de feiten gebaseerd bezitsverlies, doordat uitoefening van bezitsdaden niet meer mogelijk is. Artikel 3:117 lid 2 BW zorgt ervoor dat het bezit van de verloren portemonnee, het naar de

28. Labeo was een overtuigd republikein die om die reden het hem door keizer Augustus aangeboden consulaat (als 'suffectus') afwees. Hij wijdde zich volledig aan de bestudering van het recht. De ene helft van het jaar schreef hij in afzondering, de andere helft van het jaar gaf hij colleges in Rome, D. 1,2,2,47. Over Labeo bijvoorbeeld L.A.R. Pernice, *Marcus Antistius Labeo: das römische Privatrecht im ersten Jahrhundert der Kaiserzeit I*, Halle: 1873, p. 7 e.v.; D. Liebs, *Hofjuristen der römischen Kaiser bis Justinian*, München: 2010, p. 21.

29. D. 41,2,3,5 (...) idem trebatius probabat existimans posse alium iuste, alium iniuste possidere, duos iniuste vel duos iuste non posse. quem labeo reprehendit, quoniam in summa possessionis non multum interest, iuste quis an iniuste possideat: quod est verius. non magis enim eadem possessio apud duos esse quam ut tu stare videaris in eo loco in quo ego sto, vel in quo ego sedeo, tu sedere videaris.

30. Rb. Rotterdam 27 april 2010, *LJN* BM4631 en *LJN* BM4628.

31. Uitgebreid hierover recent A.F. Salomons, 'Nogmaals; artikel 3:105 BW: is een verbergende dief bezitter, houder of 'gebrekkig bezitter', in: *WPNR* 2012-6921, p. 199-205. Hij stelt dat artikel 3:117 lid 1 in de weg staat aan twee bezitters van dezelfde zaak, p. 204.

32. TM bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 442.

33. MvA bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 443.

34. E.B. Rank-Berenschot, *Bezit* (Monografieën Nieuw BW), Deventer: 2001, nr. 63, p. 93.

35. TM bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 442.

bodem van het IJsselmeer gezonken horloge en de weggelopen hond behouden blijven. Zou het bezit in deze gevallen in overeenstemming met de verkeersopvattingen wel verloren gaan, dan is een bezitsactie niet mogelijk tegen degene die de portemonnee, het horloge of de hond in bezit neemt. Voor de bezitsactie van artikel 3:125 BW is volgens Meijers vereist dat bezitsverkrijging door de gedaagde het bezitsverlies van de eiser heeft veroorzaakt. Artikel 3:125 BW lid 1 luidt als volgt:

‘Hij die het bezit van een goed heeft gekregen, kan op grond van een daarna ingetreden bezitsverlies of bezitsstoornis tegen derden dezelfde rechtsvorderingen instellen tot terugverkrijging van het goed en tot opheffing van de stoornis, die de rechthebbende op het goed toekomen. Nochtans moeten deze rechtsvorderingen binnen een jaar na het verlies of de stoornis worden ingesteld.’

Meijers gaat er kennelijk van uit dat het bezitsverlies van de eiser de bezitsverkrijging van de gedaagde moet zijn geweest. Artikel 3:125 BW stelt deze eis niet. Het stelt de gewezen bezitter dezelfde rechtsvorderingen tot terugverkrijging van het goed ter beschikking die de rechthebbende toekomen *op grond van bezitsverlies*. Voor de bezitsactie van artikel 3:125 BW is anders gezegd vereist dat de eiser zijn bezit kwijt is. Artikel 3:125 BW stelt niet als vereiste dat het bezitsverlies een gevolg is van de bezitsverkrijging van degene tegen wie de actie van artikel 3:125 BW zich richt.

4.1. De Romeinsrechtelijke wortels van artikel 3:125 BW³⁶

Opnieuw is een vergelijking met het Romeinse recht leerzaam. Voor de op bescherming van bezit gerichte procedure die het Romeinse recht kende, was niet vereist dat de bezitsverkrijging door de gedaagde het bezitsverlies van de eiser had veroorzaakt. De praetor wees het bezit van roerende zaken in een zogenoemde interdictenprocedure toe aan degene die de zaak in het jaar voorafgaand aan het proces het langst bezeten had.³⁷ Het bezit van een onroerende zaak wees hij toe aan degene die bezitter was ten tijde van de uitvaardiging van het interdict.³⁸ Voor roerende zaken was enige spoed vereist: wachtte de gewezen bezitter langer dan een jaar, dan stonden hem geen bezitsbeschermende procedures meer ter beschikking. In artikel 3:125 BW weerklinkt een echo van deze Romeinsrechtelijke regel. Artikel 3:125 lid 1 slot BW geeft de ge-

wezen bezitter een jaar om zijn actie in te stellen. Zou het zo bezien niet voor de hand liggen artikel 3:125 BW in Romeinse zin uit te leggen en er in overeenstemming met de tekst van het artikel van uit te gaan dat geen causaal verband vereist is tussen bezitsverlies en bezitsverkrijging? De voorbeeldfunctie van het Romeinse recht geeft daarvoor nog een ander argument. In artikel 3:125 BW is niet alleen de bezitsbeschermende interdictenprocedure vervat, maar ook een andere aan het Romeinse recht ontleende bezitsbeschermende rechtsvordering. Artikel 3:125 BW omvat eveneens de bescherming die de praetor bood aan de verjaringsbezitter. Wanneer een verjaringsbezitter³⁹ het bezit van de zaak kwijtraakte voordat hij de verjaringstermijn had volgemaakt, schoot de praetor hem te hulp. Hij maakte een actie mogelijk voor de gewezen verjaringsbezitter waarin gefingeerd werd dat de verjaringstermijn al was verstreken voor het bezitsverlies, de zogeheten *actio Publiciana*. Als gevolg van deze fictie werkte deze actie als revindicatie: wanneer de verjaringsbezitter de verjaringstermijn had volgemaakt, was hij immers eigenaar geworden.

De Nederlandse wetgever heeft de interdictenprocedure en de *actio Publiciana* met elkaar versmolten in artikel 3:125 BW.⁴⁰ Deze bepaling geeft de gewezen bezitter dezelfde rechtsvorderingen die de rechthebbende toekomen. Het artikel brengt de verjaringsbezitter zo veel als mogelijk in de positie van goederenrechtelijk gerechtigde.⁴¹ Hij beschikt over goederenrechtelijke rechtsvorderingen ook al voordat de verjaringstermijn is verstreken.⁴² Ook zo bezien ligt het niet voor de hand aan te nemen dat voor de bezitsactie van artikel 3:125 BW vereist is dat bezitsverkrijging door de gedaagde bezitsverlies betekende voor de eiser. De eiser beroept zich immers op een (gefingeerd) recht waarmee hij tegen iedere derde op kan treden en niet slechts tegen degene die hem zijn bezit ontnemt. Artikel 3:125 BW spreekt daarom van rechtsvorderingen tegen derden. Uit de totstandkomingsgeschiedenis van artikel 3:125 BW blijkt dat de wetgever Meijers' lezing niet volgt. In het Voorlopig verslag van de vaste commissie voor justitie bij het latere artikel 3:125 BW wordt opgemerkt dat de bezitsactie van artikel 3:125 BW niet tot de mogelijkheden zou moeten horen wanneer het bezitsverlies een gevolg was van prijsgeving ('abandonnement').⁴³ Dat zou volgens de commissie niet voldoende duidelijk blijken uit artikel 3:125 BW dat in het

36. Vgl. over artikel 3:125 BW: F.A.J. van der Ven, 'Rooms-Overijssels recht', in: *Groninger Opmerkingen en Mededelingen XX*, 2003, p. 49-95, p. 82 en W.J. Zwalve, 'Enige opmerkingen over 3.5.17. van het Ontwerp Burgerlijk Wetboek', in: *WPNR* 1978-5429, p. 216-219, p. 218.

37. D. 50,16,156.

38. Gaius, *Instituten*, 4,160.

39. Of de eigenaar die moeite had zijn recht te bewijzen, vgl. F.B.J. Wubbe, *Res aliena pignori data. De verpanding van andermans zaak in het klassieke Romeinse recht*, Leiden: 1960, p. 21.

40. TM bij artikel 3.5.17 (3:125 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 456: 'De tweede wijze van bezitsbescherming daarentegen heeft het ontwerp gemeend in een afzonderlijke bepaling te moeten vastleggen. Aan een zodanige regeling bestaat ongetwijfeld behoefte. In die richting ging de Romeinsrechtelijke actio Publiciana en gaat thans artikel 618 B.W.' Uitgebreid over de vergelijking tussen de *actio Publiciana* en artikel 3:125 BW: J.E. Jansen, 'Usucapio a domino naar Romeins en Nederlands recht', in: *Groninger Opmerkingen en Mededelingen XX*, 2010, p. 27-45, p. 39-43.

41. TM bij artikel 3.5.17 (3:125 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 457: 'Het artikel beschermt aldus de lopende verjaring; het verwerpt het stelsel volgens hetwelk de bezitter op de dag der voltooiing der verjaring een volledig recht verkrijgt, doch de dag daarvoor nog iedere bevoegdheid mist.'

42. Pitlo/Reehuis & Heisterkamp, *Goederenrecht*, Deventer: 2006 (12e druk), p. 347: 'Zij is de revindicatie van de bezitter (...); in de 13e druk (Deventer: 2011) wordt de bezitsactie de tegenhanger van de revindicatie genoemd, nr. 401, p. 327.

43. VV II bij artikel 3.5.17 (3:125 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 457.

algemeen spreekt van bezitsverlies. In de memorie van antwoord wordt opgemerkt dat de tekst van artikel 3:125 BW om die reden niet aangepast hoeft te worden omdat het 'kennelijk abandonnement van een goed het prijsgeven van een aanspraak op bezitsbescherming in zich sluit'.⁴⁴ Hieruit blijkt dat de leden van de vaste commissie voor justitie en de opstellers van de memorie van antwoord voor de bezitsactie van artikel 3:125 BW geen oorzakelijk verband eisen tussen bezitsverlies en bezitsverkrijging: degene die het bezit verloren had door prijsgeving zou dan in geen geval een bezitsactie kunnen instellen.

Een grammaticale lezing van artikel 3:125 BW is op haar plaats. Om de actie van artikel 3:125 BW in te kunnen stellen, is niet vereist dat degene tegen wie de actie zich richt het bezitsverlies van de eiser heeft veroorzaakt. Om de actie van artikel 3:125 BW in te kunnen stellen is vereist (1) dat de eiser het bezit heeft verloren (actieve legitimatie), en (2) dat iemand anders in het bezit is geraakt van de zaak (passieve legitimatie). Wanneer niemand in het bezit van de zaak is getreden, kan de gewezen bezitter de actie immers tegen niemand instellen. Tussen het bezitsverlies van de eiser en de bezitsverkrijging door de gedaagde is geen oorzakelijk verband vereist. Bij deze uitleg van artikel 3:125 BW is in veel gevallen niet langer vereist dat het bezit van een verloren portemonnee, een gezonken horloge of een weggelopen hond behouden blijven om er maar voor te zorgen dat de bezitsactie tegen een volgende bezitter mogelijk is. Steeds wanneer de zaken binnen een jaar na het bezitsverlies een nieuwe bezitter krijgen, is de bezitsactie van artikel 3:125 BW nog mogelijk. Het verschil tussen de lezing van Meijers en de hier verdedigde aan het Romeinse recht ontleende opvatting is gelegen in het tijdsverloop tussen het verliezen van de portemonnee en het tijdstip dat de portemonnee in bezit wordt genomen. Volgens Meijers blijft de verliezer bezitter totdat iemand de portemonnee vindt en in bezit neemt. Het jaar dat artikel 3:125 BW de gewezen bezitter geeft, begint te lopen met de bezitsverkrijging door de vinder. Naar mijn mening raakt de wandelaar het bezit van zijn portemonnee kwijt op het ogenblik van het verlies. Dat is ook het ogenblik dat het jaar begint te lopen, waarin de bezitsactie van artikel 3:125 BW ter beschikking staat. Veel verschil maakt het daarmee niet of men Meijers volgt of de Romeinse bezitsleer. Wanneer een verloren portemonnee, gezonken horloge of een weggelopen hond (bijna) een jaar zonder bezitter blijven, is het waarschijn-

lijk dat de eigenaar zich niet meer om de zaak bekommert. Het zal de eigenaar weinig kunnen schelen dat hij de bezitsactie intussen kwijt is. Zelfs in het onwaarschijnlijke geval dat hij de zaak meer dan een jaar na het verlies aantreft, staat hij niet steeds met lege handen. Als hij eigenaar is, kan hij de zaak met de revindicatie van de bezitter opeisen (artikel 5:2 BW). Ook als hij geen eigenaar is, staat hij niet met lege handen: hij kan teruggave van de zaak vragen uit onrechtmatige daad (artikel 6:162 BW).⁴⁵ In de praktijk wordt zelden tot nooit een beroep gedaan op de bezitsactie van artikel 3:125 BW. Zij wordt verdrongen door de onrechtmatige daad en de revindicatie. Zij speelt nauwelijks een rol van betekenis.⁴⁶ Zij zou dan ook geen invloed moeten hebben op de regels ten aanzien van bezitsbehoud en bezitsverlies. De wetgever zou er daarom goed aan doen het tweede lid van artikel 3:117 BW te schrappen. De verkeersopvattingen van artikel 3:108 BW zouden in overeenstemming met het Romeinse recht leren dat het bezit verloren gaat, wanneer de bezitter niet langer desgewenst feitelijke bezitsdaden kan verrichten.

5. Artikel 3:117 BW als limitatieve opsomming?

Een extra voordeel van het schrappen van artikel 3:117 lid 2 BW bestaat erin dat dan duidelijk is dat de wet geen limitatieve opsomming geeft van de wijzen waarop het bezit verloren kan gaan. Het tenietgaan van een zaak als wijze van bezitsverlies is niet het enige voorbeeld van bezitsverlies buiten artikel 3:117 BW om. Reehuis wijst erop dat het bezit van dieren verloren gaat wanneer de eigendom verloren gaat langs de weg van artikel 5:19 BW. Wanneer een tam dier verwilderd is of een wild dier ontsnapt, gaan eigendom en bezit verloren.⁴⁷ Het is in het algemeen, en bij een weerbarstig leerstuk als bezit in het bijzonder, onverstandig om limitatieve opsommingen te gebruiken.⁴⁸ Het is ondoenlijk alle gevallen op te

44. MvA II bij artikel 3.5.17 (3:125 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 458.

45. De wetgever wijst in artikel 3:125 lid 3 op deze restfunctie van artikel 3:125 BW. Het is hierbij de vraag of de bezitter die de zaak weigert af te geven aan een eerdere bezitter onrechtmatig handelt, vgl. daarover J. de Bie Leuveling Tjeenk, *Gerechtigden tot schadevergoeding bij zaakschade*, Leiden: 1997, p. 228-232.

46. Pitlo/Reehuis & Heisterkamp, *Goederenrecht*, Deventer: 2012 (13e druk), nr. 405, p. 329 en H.J. Snijders & E.B. Rank-Berenschot, *Goederenrecht*, Deventer: 2012 (5e druk), nr. 141, p. 105. Artikel 6:162 BW vervult niet een restfunctie ten opzichte van artikel 3:125 BW (vgl. 3:125 lid 3 BW en de vorige noot) maar verdringt de bezitsactie in haar geheel. H. Drion had dit al in 1967 voorspeld in een meerdelig artikel in het WPNR, 'De betekenis van het bezit voor ons huidige recht', *WPNR* 1967-4941, p. 109-113, 4942, p. 121-127, 4943, p. 133-137, zie met name p. 110-111 en p. 136: 'Ook aan de uitgebreide bezitsbescherming, zoals voorzien in boek 3 van het nieuwe B.W., bestaat geen behoefte. Het gaat hierbij in wezen om problemen van bescherming tegen onrechtmatige daden, waarvan de oplossing niet vergemakkelijkt wordt door tussenschakeling van het bezitsbegrip.'

47. Pitlo/Reehuis & Heisterkamp, *Goederenrecht*, Deventer: 2012 (13e druk), nr. 383, p. 317.

48. Over het al dan niet limitatieve karakter van artikel 3:112 BW, het artikel dat verschillende wijzen van bezitsverkrijging noemt, was voor de invoering van het wetboek al discussie ontstaan. Er werd in de literatuur op gewezen dat het niet om een limitatieve opsomming kon gaan, nu talloze gevallen te verzinnen waren waarin het bezit werd verkregen buiten artikel 3:112 BW om. De wetgever koos eieren voor zijn geld en stelde dat artikel 3:112 BW weliswaar de belangrijkste wijzen van bezitsverkrijging noemt, maar geen limitatieve opsomming is, zie MvA bij artikel 3.5.6 (artikel 3:112 BW) *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer: 1981, p. 433.

sommen. Ik geef voor wat betreft bezitsverlies nog enkele voorbeelden:⁴⁹

A heeft twee ton graan opgeslagen in het pakhuis van C. Naast het graan van A ligt twee ton graan van B. Als gevolg van de druk die het graan op het tussenschot uitoefent, vermengt het graan van A zich met dat van B.

Artikel 5:15 BW lost dergelijke kwesties op. De wetgever gaat ervan uit dat één zaak ontstaat, omdat de hoeveelheden graan niet terug zijn te brengen in de oude toestand. De eigendom van die nieuwe zaak komt in dit geval toe aan A en B. Nu de wet aanneemt dat de hoeveelheden graan van A en B als zaken zijn verdwenen, moeten we aannemen dat het bezit van die zaken eveneens verloren is gegaan. Men zou kunnen zeggen dat deze wijze van bezitsverlies bestreken wordt door de in de literatuur aan artikel 3:117 lid 1 BW toegevoegde wijze van bezitsverlies doordat de zaak tenietgaat. Het graan gaat in het voorbeeld evenwel slechts in juridische zin teniet. Zou daarom vermenging niet een wijze van bezitsverlies zijn?

Nog een voorbeeld:

A monteert de fietsbel die hij van B heeft geleend op zijn eigen fiets.

Uit artikel 5:3 BW volgt dat het onmogelijk is aan te nemen dat de eigendom van de fiets verdeeld wordt over A (fiets) en B (de bel). Artikel 5:14 BW stelt daarom dat de eigendom van de fiets de eigendom van de bel absorbeert. Wat betekent een en ander voor het bezit van de bel? Strikt genomen verkrijgt A het bezit van de bel niet, juist omdat de bel als zelfstandige zaak verdwijnt. A was en blijft bezitter van de fiets. De omvang van het bezit van de fiets is vergroot door de montage van de bel. A verkrijgt niet een nieuw bezit van een zaak. Als natrekking geen afzonderlijke wijze van bezitsvervalsing is, blijkt andermaal dat artikel 3:117 BW tekortschiet. Het bezit kan immers alleen verloren gaan door prijsgeving of wanneer een ander het bezit verkrijgt. Nu A het bezit van de bel niet kan verkrijgen juist omdat de bel als afzonderlijke zaak verdwijnt, zou een grammaticale uitleg van artikel 3:117 BW tot de conclusie leiden dat B het bezit van de bel behoudt. Zonder een artikel als 3:117 BW verdwijnt dit probleem: het bezit van de bel gaat dan

verloren door natrekking. Een niet-limitatieve opsomming doet recht aan het ongrijpbare karakter van bezit.⁵⁰

6. Slot

Ik sluit af met een opmerking van de vaste commissie voor justitie uit de Tweede Kamer naar aanleiding van het uiteindelijke artikel 3:117 BW:

‘De commissie is van oordeel, dat het bezitsbegrip minder volgens een dogmatisch a-priori als wel in overeenstemming met de verkeersopvatting moet worden bepaald.’⁵¹

Ik stem van harte in met deze woorden van de commissie. Onbegrijpelijk is dat de commissie de regeling van artikel 3:117 BW ‘daarom juist’ van harte toejuicht.⁵² Als het bezitsbegrip minder volgens een dogmatisch a-priori en meer in overeenstemming met de feiten moet worden bepaald, dient de wetgever artikel 3:117 lid 2 BW te schrappen. Hij zou hiermee terugkeren naar de ware beginselen van het Romeinse recht. Zo’n terugkeer naar het Romeinse recht zou een vooruitgang betekenen voor het Nederlandse recht.

Non quia romanum, sed quia ius

49. Vgl. J.E. Wichers, *Natrekking, vermenging en zaaksvorming*, Groningen: 2002, p. 303-308. Zie voor andere voorbeelden ook de volgende noot.

50. Verder zij bijvoorbeeld nog gewezen op gevallen waarin een nieuwe zaak ontstaat door zaaksvorming. Vgl. D. 41,2,30,4 (bezitsverlies van wol wanneer daarvan kleding is gemaakt). Evenmin is duidelijk wat er met het bezit van zaken gebeurt die zich bevinden te midden van een nalatenschap die uiteindelijk bij de Staat belandt. Artikel 4:189 BW stelt dat de goederen der nalatenschap met terugwerkende kracht worden verkregen door de Staat als opvolger onder algemene titel. Is de Staat daarmee een opvolger onder algemene titel in de zin van artikel 3:116 BW? Vgl. D. 41,2,30,3 (bezitter die onder het gezag van een ander terechtkomt, verliest zijn bezit). Verder verliest de bezitter van een stuk grond zijn bezit blijkens een uitspraak van de Hoge Raad (HR 17 december 2010, *NJ* 2011, 291, r.o. 3.7 (*Zaunbrecher/Roelfsema*)) wanneer de buurman de grond als eigenaar van de bezitter opeist en de bezitter de aanspraak van de buurman erkent. Ook deze wijze van bezitsverlies is niet terug te vinden in artikel 3:117 BW. Het lijkt mij overigens onjuist aan te nemen dat de bezitter die het recht van de eigenaar erkent zijn bezit *per se* verliest. Wanneer de bezitter het bij een enkele erkenning laat, ontstaat naar mijn mening niet vanzelf een rechtsverhouding die resulteert in houderschap, vgl. bijvoorbeeld de artikelen 3:318 en 3:120 lid 1 en 3 BW. Zelfs wanneer uit de erkenning wel zo’n rechtsverhouding voortvloeit, lijkt dit onvoldoende voor de bezitsverschaffing van een stuk grond, nu het bezit van een stuk grond, anders dan dat van een roerende zaak, niet c.p. verschaft kan worden. Zie ook F.M.J. Verstijlen, in zijn noot onder het arrest onder nr. 5 blijkt uit het arrest *Zaunbrecher/Roelfsema* (HR 17 december 2010, *NJ* 2011, 291) dat uit een erkenning van recht bezitsverlies kan volgen.

51. VVII bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer 1981, p. 442.

52. VVII bij artikel 3.5.11 (artikel 3:117 BW), *Parlementaire Geschiedenis Boek 3*, Deventer 1981, p. 442: ‘Daarom juist juicht zij de hierbedoelde regeling van het ontwerp van harte toe.’